INGLIZ TILI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING LEKSIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA KOMIKSLARNING LINGVODIDAKTIK IMKONIYATLARI

Nishonova Xurriyat Tojiddinovna
Namangan davlat pedagogika instituti
Xorijiy tillar kafedrasi o‘qituvchisi
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23975822

Annotatsiya. Maqolada ingliz tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining leksik kompetensiyasini shakllantirishda komikslarning lingvodidaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Komiksning fonetik, leksik, grammatik-leksik, pragmatik va madaniyatlararo salohiyati asoslanadi, uning chet tili o‘qitish jarayoniga tatbiq etilishining metodik shartlari aniqlanadi. Tadqiqot natijasida komiks bilan ishlashning uch bosqichli modeli (comic-reading cycle), leksik kompetensiyani baholash mezonlari va namunaviy dars ssenariysi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: lingvodidaktika, komiks, leksik kompetensiya, ingliz tili, boshlang‘ich sinf, yosh o‘rganuvchilar, multimodal matn.

Kirish

Chet tilini erta yoshdan o‘qitish zamonaviy ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishidir. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchi ingliz tilidagi birinchi so‘zlar, iboralar va oddiy gaplar bilan tanishadi, shu sababli bu davrda hosil bo‘lgan lug‘at zaxirasi keyingi bosqichlarda til o‘zlashtirishning poydevoriga aylanadi. Leksik kompetensiya chet tilida so‘zning shaklini, ma’nosini, birikuvchanligini bilish va uni muloqotda o‘rinli qo‘llash qobiliyatini o‘z ichiga oladi (Nation, 2001; Schmitt, 2000).

Amaliyotda ko‘plab boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bir qator qiyinchiliklarga duch keladi: yosh o‘quvchilarning diqqati qisqa muddatli, mavhum lug‘at ro‘yxatlari ularni zeriktiradi, til muhiti (ona tili muhiti) cheklangan, o‘rganilgan so‘zlar esa tez unutiladi. Cameron (2001) ta’kidlaganidek, yosh o‘rganuvchilar tilni ma’no, hikoya va o‘yin orqali o‘zlashtiradi, mazmundan ajralgan shakl esa ular uchun ahamiyatsizdir.

Komiks bu talablarga javob bera oladigan multimodal matn turidir. U vizual (rasm), verbal (dialog, tavsif) va grafik (pufakchalar, kadrlar, tovush tasvirlari) elementlarni birlashtirib, til birligini aniq vaziyatda ko‘rsatadi. Chet tili o‘qitishda komiksning samaradorligi to‘g‘risida xorijiy tadqiqotlarda qayd etilgan (Cary, 2004; Csabay, 2006; Liu, 2004), biroq ularda asosiy e’tibor umumiy o‘qish va motivatsiyaga qaratilgan, boshlang‘ich sinf ingliz tili darslarida leksik kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik jihatlari esa o‘zbek tilidagi metodik adabiyotlarda yetarlicha yoritilmagan. Bu mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot maqsadi: ingliz tili darslarida komikslarning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari leksik kompetensiyasini shakllantirishdagi lingvodidaktik imkoniyatlarini aniqlash va ulardan foydalanishning metodik modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

1. Chet tili o‘qitishda leksik kompetensiya tarkibini va boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlarini aniqlash;
2. Komiksning lingvodidaktik imkoniyatlarini tasniflash;
3. Komiks asosida ingliz tili lug‘atini o‘rgatishning metodik modelini va baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Metodlar

Tadqiqot nazariy-tahliliy va metodik modellashtirish xarakteriga ega. Quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili: chet tili o‘qitish metodikasi, yosh o‘rganuvchilar psixolingvistikasi va komiks tadqiqotlariga oid manbalar o‘rganildi;
- Tushunchaviy tahlil: “leksik kompetensiya”, “lingvodidaktik imkoniyat”, “multimodal matn” tushunchalari aniqlashtirildi;
- Kontent-tahlil: komiks matnlarining leksik, grammatik va pragmatik elementlari ta’lim maqsadlari nuqtai nazaridan tasniflandi;
- Tizimli yondashuv va modellashtirish: tahlil natijalari asosida dars bosqichlari, topshiriqlar tizimi va baholash mezonlari ishlab chiqildi.

Tadqiqotning nazariy asoslari sifatida Paivioning ikkilamchi kodlash nazariyasi, Mayerning multimedia orqali o‘rganish nazariyasi, Krashenning tushunarli kirish (comprehensible input) gipotezasi, Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy yondashuvi hamda Yevropa Kengashining umumiy Yevropa kompetensiyalar tizimi (CEFR, 2001) tanlandi. Maqsadli o‘quvchilar yoshi 7–10 (1–4-sinflar), til darajasi esa CEFR bo‘yicha Pre-A1–A1 deb belgilandi.

Natijalar

3.1. Boshlang‘ich sinfda chet tili leksik kompetensiyasining xususiyatlari

Tahlil boshlang‘ich sinfda ingliz tili leksik kompetensiyasi quyidagi xususiyatlarga ega ekanini ko‘rsatdi:

1. Konkret lug‘atdan boshlanadi. Yosh o‘rganuvchilar avvalo predmet, hayvon, rang, oila a’zolari, oziq-ovqat kabi konkret ma’noli so‘zlarni o‘zlashtiradi.
2. Retseptiv lug‘at produktiv lug‘atdan oldinda yuradi. O‘quvchi so‘zni tushunadi, lekin nutqda ishlatishga hali tayyor bo‘lmaydi.
3. So‘z bloklar (chunks) holida o‘zlashtiriladi. “I like pizza”, “Can I have…?” kabi tayyor birikmalar yakka so‘zdan ko‘ra yaxshiroq esda qoladi.
4. Hissiy-ijobiy muhit muhim. Quvonch, qiziqish va o‘yin elementi eslab qolishni kuchaytiradi.

Bu xususiyatlar komiks imkoniyatlari bilan o‘zaro mos keladi, chunki komiks aynan konkret vaziyatda, qisqa dialog va tayyor iboralar shaklida til materialini beradi.

3.2. Komiksning lingvodidaktik imkoniyatlari tasnifi

Tahlil asosida komiksning beshta lingvodidaktik imkoniyat guruhi aniqlandi:

Imkoniyat	Mazmuni	Misol
Leksik	so‘z ma’nosini rasm orqali ochish, mavzuviy lug‘atni kontekstda berish	“At the zoo” komiksida *monkey, banana, big, hungry* so‘zlari
Fonetik	tovushga taqlid so‘zlar (onomatopeya), urg‘u va intonatsiyani grafik ko‘rsatish	*Roar! Buzz! Splash!*, katta harflar va qalin yozuv orqali urg‘u
Grammatik-leksik	tayyor gap qolipi va birikuvchanlikni vaziyatda namoyish etish	*There is… / I can see… / Can I have…?*

Imkoniyat	Mazmuni	Misol
Pragmatik	salomlashish, iltimos, rahmat, kechirim so‘rash kabi nutq vaziyatlari	do‘konda, maktabda, o‘yinda dialog
Madaniyat lararo	madaniy realiyalar va xulq-atvor me’yorlari bilan tanishtirish	bayramlar, taomlar, salomlashish odatlari

Leksik imkoniyat. Komiksda so‘z ma’nosi uch manba orqali ochiladi: tasvir, atrof-kontekst va qahramon ifodasi. Natijada o‘quvchi tarjimaga kamroq tayanadi va so‘zni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tushuncha bilan bog‘laydi. Bu Paivioning (1986) ikkilamchi kodlash nazariyasi bilan izohlanadi: so‘z va obraz birga saqlanganda xotiradan chaqirish yo‘llari ko‘payadi. Mayer (2009) tavsiya etgan tamoyillarga muvofiq, matn va rasm bir-biriga yaqin joylashtirilsa, o‘zlashtirish yaxshilanadi.

Fonetik imkoniyat. Ingliz tilida tovushga taqlid so‘zlar komiksning ajralmas qismi. Ular o‘quvchini talaffuzga, ritm va urg‘uga qiziqtiradi. Qalin yoki katta harflar, undov belgisi va pufakchaning shakli intonatsiyani ko‘rsatadi (masalan, baqirish, pichirlash, o‘ylash).

Grammatik-leksik imkoniyat. Yosh o‘rganuvchilar grammatik qoidani emas, ko‘p marta takrorlanuvchi qolipni o‘zlashtiradi. Komiksning qisqa, takrorlanuvchi dialoglari bunday qolipni tabiiy ravishda beradi. Bu leksik birliklarni birikuvchanlik bilan birga o‘rganishga yordam beradi.

Pragmatik va madaniyatlararo imkoniyat. Komiks real muloqot vaziyatlarini modellashtiradi. O‘quvchi so‘zning qaysi vaziyatda, qanday intonatsiya va ohangda ishlatilishini ko‘radi. Bu Vygotskiy (1978) ta’riflagan ijtimoiy muloqotda til rivojlanishi g‘oyasi bilan hamohangdir.

3.3. Metodik shartlar va tamoyillar

Komiksdan samarali foydalanish uchun quyidagi shartlar belgilandi:

1. Til darajasiga moslik: komiks matni o‘quvchi bilgan tilning taxminan 90–95 foizini tashkil etishi, qolgan 5–10 foiz esa yangi maqsadli leksikadan iborat bo‘lishi kerak (Nation, 2001; Krashen, 1982).
2. Maqsadli leksika: bir komiksda 4–6 ta yangi so‘z va 2–3 ta tayyor ibora beriladi.
3. Takrorlanish: har bir maqsadli so‘z turli kadrlarda kamida 3 marta uchraydi.
4. Qisqa matn: pufakchada 1–2 qisqa gap bo‘ladi, kognitiv yuklama oshib ketmaydi (Sweller, 1988).
5. Tasvirning tushunarliligi: rasm so‘z ma’nosini aniq ifodalaydi, ikkinchi ma’noga olib kelmaydi.
6. Faollik: o‘quvchi komiksni o‘qish bilan cheklanmaydi, uni to‘ldiradi, ovoz chiqarib o‘ynaydi, o‘zi yaratadi.
7. Ona tili va madaniyatga e’tibor: vaziyat va qahramonlar o‘quvchiga tanish, milliy qadriyatlarga mos bo‘lishi kerak.

3.4. Komiks bilan ishlashning uch bosqichli modeli

Tahlil asosida dars uchun quyidagi model taklif etiladi:

Bosqich	Faoliyat	Maqsad
Before reading (oldindan)	sarlavha va rasmlar bo‘yicha mavzuni taxmin qilish, flashcard va TPR orqali maqsadli so‘zlarni tanishtirish	qiziqish uyg‘otish, fon bilimlarini faollashtirish
While reading (o‘qish davomida)	tinglab kadrlarni kuzatish, rollar bo‘yicha o‘qish, so‘zni topish va rasmga moslash, bo‘sh pufakchani to‘ldirish	retseptiv lug‘atni mustahkamlash, talaffuzni shakllantirish
After reading (o‘qishdan keyin)	kadrlarni tartiblash, juftlikda dialog o‘ynash, komiksni davom ettirish yoki o‘z komiksini chizish	produktiv lug‘atga o‘tish, so‘zni mustaqil qo‘llash

Namunaviy dars ssenariysi (2-sinf, mavzu: “At the zoo”, 40 daqiqa).

1. *Warm-up (5 daq.):* hayvonlar tasviri bilan flashcard o‘yini, o‘qituvchi tovush chiqaradi, o‘quvchilar hayvonni topadi.
2. *Pre-reading (7 daq.):* komiks sarlavhasi va birinchi kadrga qarab, “Nima bo‘lyapti?” savoliga javob berish; maqsadli so‘zlar: *monkey, elephant, banana, big, hungry*.
3. *While reading (13 daq.):* o‘qituvchi komiksni ovoz chiqarib o‘qiydi; o‘quvchilar takrorlaydi; so‘ngra rollar bo‘yicha o‘qiydi; “Find and point” topshirig‘i.
4. *After reading (10 daq.):* bo‘sh pufakchalarni to‘ldirish (“I’m ___!”), juftlikda mini-dialog.
5. *Closure (5 daq.):* “Mening hayvonim” komiksi uchun yagona kadr chizish va bir gap yozish.

3.5. Leksik kompetensiyani baholash mezonlari

Boshlang‘ich sinfda baholash o‘yin va kuzatuv shaklida, jazolovchi emas, rag‘batlantiruvchi bo‘lishi kerak. Quyidagi mezonlar taklif etiladi:

Mezon	Ko‘rsatkich
Tushunish	so‘zni rasm yoki harakat bilan moslashtiradi
Eslab qolish	maqsadli so‘zlarning kamida yarmini mustaqil eslaydi
Talaffuz	so‘zni tushunarli va to‘g‘ri aytadi
Qo‘llash	so‘zni qolip gapda yoki mini-dialogda ishlatadi
Ijodiy faollik	o‘z komiks kadrini yaratadi, yangi vaziyatda so‘zni qo‘llaydi

Har bir mezon uchta darajada (boshlang‘ich, o‘rta, yuqori) baholanadi va portfolio shaklida kuzatib boriladi.

Muhokama

Tahlil natijalari komiksning boshlang‘ich sinf ingliz tili darslarida leksik kompetensiyani shakllantirishda ko‘p funksiyali lingvodidaktik vosita ekanini ko‘rsatadi. Bu, birinchi navbatda, komiksning yosh o‘rganuvchilarning o‘rganish xususiyatlariga mos kelishi bilan izohlanadi: konkret kontekst, qisqa takrorlanuvchi dialoglar, tasvir orqali ma’noni anglash va o‘yin

elementi chet tili lug‘atini hissiy jihatdan ijobiy muhitda o‘zlashtirish imkonini beradi. Xorijiy tadqiqotlarda komikslarning o‘qish tushunchasi va motivatsiyaga ijobiy ta’siri qayd etilgan (Liu, 2004; Csabay, 2006), taklif etilgan model esa bu g‘oyalarni leksik kompetensiyaga yo‘naltirilgan aniq dars bosqichlariga aylantiradi.

Biroq bir nechta xavf va cheklovlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, rasmga haddan ortiq tayanish o‘quvchining matnga e’tiborini susaytirishi mumkin, shuning uchun “so‘zni topish” va “pufakchani to‘ldirish” kabi topshiriqlar bilan e’tiborni matnga qaytarish kerak. Ikkinchidan, rasmdan ma’noni taxmin qilish noto‘g‘ri xulosaga olib kelishi mumkin, o‘qituvchi bunday holatlarda ma’noni tasdiqlashi shart. Uchinchidan, komiksdagi so‘zlashuv uslubi va qisqartmalar (gonna, wanna) boshlang‘ich darajada chalkashlik tug‘dirishi mumkin, shu sababli matn o‘quv maqsadiga moslashtirilgan bo‘lishi lozim. To‘rtinchidan, tayyor sifatli komikslarning yetishmasligi o‘qituvchining o‘zi yoki raqamli vositalar (masalan, komiks yaratish ilovalari) orqali materiallar tayyorlashini taqozo etadi.

Tadqiqotning asosiy cheklovi uning empirik emas, nazariy-metodik xarakterdaligidir. Taklif etilgan model va mezonlarning samaradorligini aniqlash uchun kelgusida tajriba-sinov ishlari (tajriba va nazorat guruhlari, kirish va yakuniy leksik test, kuzatuv) o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar. O‘qituvchilarga: (1) komiksni alohida emas, o‘quv dasturidagi mavzuga bog‘lab qo‘llash; (2) har bir darsda 4–6 ta maqsadli so‘z tanlash; (3) rolli o‘yin va TPR (Total Physical Response) usullarini komiks bilan birlashtirish; (4) o‘quvchilar yaratgan komikslardan sinf devor lug‘atini shakllantirish; (5) baholashni o‘yin va portfolio shaklida olib borish tavsiya etiladi.

Xulosa

Tadqiqot quyidagi xulosalarga olib keldi:

1. Boshlang‘ich sinfda ingliz tili leksik kompetensiyasi konkret lug‘atdan boshlanib, retseptiv darajadan produktiv darajaga bosqichma-bosqich o‘tadi; bu jarayon kontekst, takrorlanish va hissiy qiziqish bilan qo‘llab-quvvatlanishi kerak.
2. Komiks leksik, fonetik, grammatik-leksik, pragmatik va madaniyatlararo lingvodidaktik imkoniyatlarga ega bo‘lib, yosh o‘rganuvchilarning xususiyatlariga mos keladi.
3. Komiksdan samarali foydalanish uchun til darajasiga moslik, maqsadli leksika, takrorlanish, qisqa matn va faollik tamoyillariga amal qilish zarur.
4. Taklif etilgan uch bosqichli model (before, while, after reading) va baholash mezonlari ingliz tili darslarida komiks bilan ishlashni tizimli tashkil etish imkonini beradi hamda amaliyotda sinab ko‘rish uchun tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Cary, S. (2004). *Going Graphic: Comics at Work in the Multilingual Classroom*. Portsmouth, NH: Heinemann.
3. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Csabay, N. (2006). Using comic strips in language classes. *English Teaching Forum, 44*(1), 24–26.

5. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
6. Liu, J. (2004). Effects of comic strips on L2 learners’ reading comprehension. *TESOL Quarterly, 38*(2), 225–243.
7. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press.
8. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Paivio, A. (1986). *Mental Representations: A Dual Coding Approach*. New York: Oxford University Press.
10. Schmitt, N. (2000). *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science, 12*(2), 257–285.
12. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.